

Nestali

Marijana Hameršak

Unatoč stalnom nadzoru i fokusu na granici, **smrti na granicama** su, kako su to podcrtavala već prva sustavna istraživanja (Weber i Pickering 2011: 52), često nevidljive. Kao dio ilegaliziranih, skrivenih itinerera kroz izolirana područja bez ljudi, mnoge od njih će najvjerojatnije zauvijek ostati skrivene ili nepoznate. Tim više što prijava nesreće ili smrti na putu može voditi do detencije i deportacije, kao za grupu Alžiraca koja je u ožujku 2019. nakon što je prijavila pad i smrt člana grupe prvo zatvorena u Tranzitnom centru za strance Trilj, a zatim protjerana u Bosnu i Hercegovinu.

U Sredozemnom moru umrli često nestaju bez traga, iako njihove smrti nisu nužno skrivene (Albahari 2015: 114). Nasuprot tomu, u šumama, rijekama, pustinjama i drugim uglavnom teško pristupačnim i za tijela umrlih destruktivnim terenima umire se bez traga i daleko od pogleda (v. i **povijest smrti na granicama**). U Hrvatskoj je službeno jedna osoba u pokretu umrla od mina, ali upućeni u problematiku pretpostavljaju, kako smo imali priliku čuti na jednom od terenskih istraživanja, da ih *ima tko zna koliko. Kad čovjeka ubije mina nije ga lako naći. I zbog životinja*. Izložena specifičnim temperaturnim uvjetima, životinjama, povučena na dno rijeka ili špilja, tijela umrlih se s vremenom dezintegriraju i nestaju. Te se nestale može smatrati žrtvama nekronasilja koje se, kako piše Jason De León, izvršava i proizvodi kroz specifičan tretman tijela umrloga - u ovom specifičnom kontekstu, primarno kroz nebrigu za tijelo - a "koji počinitelj, žrtva (i njezina ili njegova kulturna skupina) ili oboje smatraju uvredljivim, svetogrđnim ili nehumanim" (2015: 69). Radi se o povijesno dobro poznatom i varijabilnom obliku nasilja kojem se umrlom, kako je Kreont odredio za Polinika, uskraćuje grob i ispraćaj. Polinika je, naime, trebalo, riječima iz Sofokolove *Antigone*, „ostaviti nesahranjena, pticama na gozbu, psi neka ga žderu, i svi da ga vide unakažena“ (Sofoklo 2022: 18).

Strah od smrti koji vidljivo i nevidljivo prožima pripreme i pokušaje **gejma** (Augustova 2021: 210-212) isprepliće se sa strahom od nestanka (Kobelinsky 2017 prema Schindel 2020a: 393) i smrti koja nije poznata, života koji nije oplakan i preporučan, tijela koje nije pokopano. Nestanak za obitelji i bližnje znači **nezaključeni gubitak**. Rastrgani između nade i beznađa, iščekujući vijesti o nestalom i strahujući od njih (usp. Boss 2000: 8-9), oni prolaze i kroz administrativne agonije, neriješene obiteljske i imovinsko-pravne odnose (Mirto et al. 2020: 109), nemoćni da bez tijela pokrenu pravne korake: traženja istrage i odgovornosti za umrle.

Istodobno, mnoga, ako ne i većina, nađenih tijela nisu identificirana (usp. Dearden et al. 2020: 57; Cattaneo et al. 2023; Tapella et al. 2016: 57). Njihovu identifikaciju, govori li se o Europi, otežava to što ne postoje uspostavljene nacionalne, ni međunarodne procedure povezivanja fizičke egzistencije (tijela) i građanskog upisa (imena), traganja za nestalima i njihovim srođnicima, kao ni protokoli koji predviđaju sustavno uzimanje, pohranjivanje i uspoređivanje podataka o pronađenim tijelima i nestalim osobama (usp. Cattaneo et al. 2023). Identifikaciju, službeno, u užem smislu provodi policija te ona ovisi o cijelom nizu okolnosti i aktera, pa tako, recimo, i o tome kako je nastupila smrt, može li netko od svjedoka posvjedočiti identitet stradalnika, ili se on može odrediti na temelju osobnih dokumenata pronađenih uz stradalnu osobu, ili je potrebno provoditi DNK ili daktiloskopsku analizu i slično. U praksi je, međutim, situacija od same prijave nestanka daleko složenija, jer se procedure koje se gotovo automatski pokreću za nestale državljane, poput objavljivanja „profila“ na mrežnoj stranici Nacionalne evidencije nestalih osoba, raspisivanja „potrage“, obavještavanja cjelokupnog operativnog sastava policije, provjere kod drugih službi, obavljanja razgovora sa svim osobama koje bi mogle imati korisna saznanja o nestaloj osobi i slično, za izbjeglice i druge migrante nestale u tranzitu aktiviraju, ako i tada, samo uz dodatne napore. Nevidljivost i isključenost koje su ih pratile za života, prenose se i u smrti (Kovras i Robins 2016). Iz te se perspektive, kaotični i teški posmrtni itinerari te dugotrajne i često nezavršene identifikacije, otkrivaju kao posljedica i nastavak ilegalizacije. Jedan od izbrisanih stanovnika Slovenije sahranjen je 2022. godine tek šest mjeseci nakon smrti, jer njegovih šezdeset godina života, iskazi njegovih prijatelja i poznanika iz perspektive državnih službi nisu bili dovoljni za potvrdu njegova identiteta, pa ga je trebalo utvrditi putem DNA analize.

U nedostatku jasno definiranih i funkcionalnih procedura, identifikacija u praksi ovisi o znanju, sposobnosti, moći, razumijevanju ili nerazumijevanju pojedinaca zaposlenih u policiji, bolnicama, komunalnim poduzećima, državnim odvjetništvima i sl. Ovisi i o agilnosti i politikama nacionalnih i lokalnih zajednica i institucija, pojedinaca i organizacija, a onda i o tome gdje je stradala osoba. U nekim su hrvatskim općinama i županijama skoro svi pokojnici identificirani, a u nekima ni jedan. Međunarodna i međusektorska suradnja gotovo da ne postoji. Na nekim su granicama, poput američko-meksičke, zalaganjem obitelji i stručnjaka uspostavljene funkcionalne procedure (npr. Clolibrí Center for Human Rights), dok su za, recimo, brodolome na Sredozemlju u listopadu 2013. godine iskušani i prilagođeni protokoli koji se koriste za identifikacije žrtava katastrofa (usp. Cattaneo et al. 2023: 150-151).

Identifikacija i posebice repatrijacija (povratak tijela u zemlju porijekla) uvelike ovisi o ekonomskim mogućnostima obitelji stradale osobe, o tome može li netko od članova obitelji fizički doći u zemlju stradanja, kontaktirati policiju i druge službe, kao i o agilnosti, politikama i interesima ambasada zemlje porijekla, povezanosti i raširenosti zajednica iz države porijekla u državi stradanja ili njezinoj blizini. Paradoksalno, pravilnici za zaštitu, uzimanje i dijeljenje osobnih podataka, fokusiranost na DNA uzorke i usporedbe, pa i efikasnost službi (u slučaju brzih ukopa) u praksi mogu otežavati, pa i blokirati identifikaciju (usp. Cattaneo et al. 2023; Perl 2016: 204). Stoga se, kako poentira Ville Laakkonen (2022: 4), umjesto o neidentifikaciji (engl. *unidentification*) umrlih u migraciji može govoriti o sustavu o sustavu institucionalizirane neidentifikacije (engl. *institutionalized non-identification*).

Odnedavno se nestali i umrli na granicama, ali i drugi oblici nasilja na granicama, poput **pušbeka**, dovode u vezu s izravno ili posredno državno organiziranim nestancima, prije svega s *desaparecidos*, nestalima i otetima i ubijenima u prvim desetljećima druge polovice dvadesetog stoljeća u Latinskoj Americi (Azarova et al. 2022: 136, 139-140; Distretti 2020; Schindel 2020b: 37). Pritom se u migrantski kontekst prenose ključna mjesta traženja pravde za nestale u Latinskoj Americi, odnosno razlike između traženja pravde za umrle i za nestale. Nestanak je zločin u trajanju budući da traje sve dok se ne pronađe nestala osoba ili dok se ne osvijetli i ne proglašuje njezina smrt (Schindel 2020a: 393). Države su te koje za nestale trebaju dati odgovore, jesu li i kako su umrli te za to odgovarati (Schindel 2020a: 392), a za što je *Međunarodnom konvencijom o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka* iz 2006. godine definiran i kaznenopravni okvir prema kojem prisilni nestanak (engl. *enforced disappearances*) „predstavlja zločin te, kao što je u određenim slučajevima određeno međunarodnim pravom, zločin protiv čovječnosti“ (NN 9/21). Pritom je važno da u središtu tog okvira nisu države, kao u međunarodnom pravu, ni pojedinci, kao u ljudskom pravu, nego obitelji te eventualno i prijatelji kao „ključna jedinica zajedničke skrbi“, a što je normativna premisa usklađena sa življenim iskustvom mnogih migranata (Azarova et al. 2022: 138).

Danas tijela poput International Commission on Missing Persons (ICMP) ili OHCHR-ove Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances (WGEID) (usp. Citroni 2017) u svoje djelokruge uključuju umrle i nestale na granici, šireći polje eventualnih političkih i pravnih intervencija (Schindel 2020a: 399). Istodobno, predlažu se i redefinicije pojma u smjeru povezivanja nestalih i umrlih na granicama s „društvenim nestancima“ koji s prisilnim nestancima dijele „odsutnost, nevidljivost, izostanak reprezentacije, nemogućnost da se opišu riječima i da se imenuju“ (Gatti 2020: 56). Društveni nestanci u konačnici mogu imati slične učinke kao prisilni nestanci, ali oni za razliku od prisilnih nestanaka nisu rezultat državnih progona usmjerenih na pojedince, nego zahvaćaju cijele društvene skupine te se temelje na praksama napuštanja i brisanja, odnosno potpunog isključivanja iz političkog i pravnog poretka, socijalne zaštite i okvira pripadanja (Schindel 2020b). Društveno nestali su okrnjene individue, tijela bez imena, imena odsječena od svoje povijesti i bez dokumenata (Gatti 2020: 47-48). To su skupine i pojedinci čije postojanje države ignoriraju i negiraju (Schindel 2020b: 11), za života, ali i u smrti. To su, u terminologiji Achillea Mbembea (2003: 40), živi mrtvaci, odnosno živi leševi, kako Samir Karim u romanu *Dvije deke, tri plahte* Rodaana Al Galidija (2021: 359) naziva sebe i druge stanovnike nizozemskog prihvatilišta za tražitelje azila.

17. 7. 2023.

Literatura

Al Galidi, Rodaan. 2021. *Dvije deke, tri plahte*. Zagreb: Hena com. Prevela Svetlana Grubić Samaržija.

Albahari, Maurizio. 2015. *Crimes of Peace. Mediterranean Migrations at the World's Deadliest Border*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Augustová, Karoliná. 2021. "Photovoice as a Research Tool of the 'Game' Along the 'Balkan Route'". U *Visual Methodology in Migration Studies*. Karolina Nikielska-Sekula i Amandine Desille, ur. Cham: Springer, 197-215.

Azarova, Valentina, Amanda Danson Brown i Itamar Mann. 2022. „The Enforced Disappearance of Migrants“. *Boston University International Law Journal* 40/1: 133-204.

Boss, Pauline. 2000. *Ambiguous Loss. Learning to Live with Unresolved Grief*. Cambridge: Harvard University Press.

Cattaneo, Cristina, Danilo De Angelis, Debora Mazzarelli, Davide Porta, Pasquale Poppa, Giulia Caccia, Maria Elisa D'Amico, Cecilia Siccardi, Carlo Previderè, Barbara Bertoglio, Morris Tidball-Binz, Douglas Ubelaker, Vittorio Piscitelli i Silvana Riccio. 2023 "The Rights of Migrants to the Identification of their Dead. An Attempt at an Identification Strategy from Italy". *International Journal of Legal Medicine* 137/1:145-156.

Citroni, Gabriella. 2017. "The First Attempts in Mexico and Central America to Address the Phenomenon of Missing and Disappeared Migrants". *International Review of the Red Cross* 99/2: 735-757.

De León, Jason. 2015. *The Land of Open Graves. Living and Dying on the Migrant Trail*. Oakland: University of California Press.

- Dearden, Kate, Tamara Last i Craig Spencer. 2020. „Mortality and Border Deaths Data Key Challenges and Ways Forward“. U *Border Deaths. Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*. Paolo Cuttitta i Tamara Last, ur. Amsterdam: Amsterdam University Press, 53-70.
- Distretti, Emilio. 2020. „Enforced Disappearances and Border Deaths Along the Migrant Trail“. U *Border Deaths. Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*. Paolo Cuttitta i Tamara Last, ur. Amsterdam: Amsterdam University Press, 112-129.
- Gatti, Gabriel. 2020. „The Social Disappeared“. *Dossiers, Forum Transregionale Studien* 1: 45-61.
- Kovras, Iosif i Simon Robins. 2016. „Death as the Border. Managing Missing Migrants and Unidentified Bodies at the EU's Mediterranean Frontier“. *Political Geography* 55: 40-49.
- Laakkonen, Ville. 2022. „Deaths, Disappearances, Borders. Migrant Disappearability as a Technology of Deterrence“. *Political Geography* 99: 1-9.
- Mbembe, Achille. 2003. „Necropolitics“. *Public Culture* 15/1:1-40. Prevela Libby Meintjes.
- Mirto, Giorgia, Simon Robins, Karina Horsti, Pamela J. Prickett, Deborah Ruiz Verduzco i Victor Toom. 2020. „Mourning Missing Migrants. Ambiguous Loss and the Grief Strangers“. U *Border Deaths. Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*. Paolo Cuttitta i Tamara Last, ur. Amsterdam: Amsterdam University Press, 103-116.
- Perl, Gerhild. 2016. „Uncertain Belongings. Absent Mourning, Burial, and Post- mortem Repatriations at the External Border of the EU in Spain“. *Journal of Intercultural Studies* 37/2: 195-209.
- Schindel, Estela. 2020a. „Deaths and Disappearances in Migration to Europe. Exploring the Uses of a Transnationalized Category“. *American Behavioural Scientists* 64/4: 389-407.
- Schindel, Estela. 2020b. „Mobility and Disappearance. Transregional Threads, Historical Resonances“. *Dossiers, Forum Transregionale Studien* 1: 17-44.
- Sofoklo. 2022. *Antigona*. Zagreb: Disput. Preveo i priredio Neven Jovanović.
- Tapella, Amelie, Giorgia Mirto i Tamara Last. 2016. „Deaths at the Border. From Institutional Carelessness to Private Concern. Research Notes from Italy“. *InTransformazione* 5/1: 57-64.
- Weber, Leanne i Sharon Pickering. 2011. *Globalization and Borders. Death at the Global Frontier*. London: Palgrave Macmillan.